

ДЕРЖАВА НАЦІОНАЛЬНА Ідеал. типом Д. н. є держава, кордони якої збігаються з межами тієї території, яку одна етнічна нація, що компактно проживає на цій території, вважає своєю істор. батьківщиною. Ідеал. типом багатонац. держави називають державу, у межах якої проживають кілька компактно поселених етніч. націй, кожна з яких вважає територію свого проживання своєю істор. батьківщиною. Прикладами багатонац. держав є колишні Австро-Угорщина, СРСР (і теперішня РФ), Чехословаччина та Югославія. У багатонац. державах основою громадян. консолідації є політико-правові засоби. До ідеол. засобів належить державн. (територ.) патріотизм. Однак сили, які об'єднують громадян у межах типово багатонац. держав, можуть бути занадто слабкими порівняно з силами, що об'єднують людей в етнічні нації.

Етнічна нація — модерне утворення, яке виникло внаслідок об'єднання домодер. племен. утворень у нову культурну цілісність: у його виникненні важливу роль відігравали як політ. чинники, так і профес. культура (витворення ідеї нації та поширення нац. свідомості, створення літ. мови на основі певного діалекту тощо). Держави, які існували до появи націй, були багатоетнічними чи навіть надетнічними, але не національними чи багатонаціональними. Що стосується «старих» європ. націй, то в них виникнення етніч. націй відбувалося ще в межах абсолют. монархій, отже, держава відігравала важливу роль у їх формуванні. У народів, у яких не було влас. державності або які мали її епізодично, осн. роль у формуванні етніч. націй відігравали інтелект. та культурні рухи. Культурна основа, що об'єднує людей в етнічні нації, є значно багатшою, порівняно з тими елементами культури цієї нації, прийняття яких є важливими для досягнення громадян. єдності у Д. н. Хоча в кожному конкрет. випадку набір цих елементів може відрізнятися, але переважно до них належать спільність території й мови, осн. державно-правові традиції та політ. символіка. У сучас. демократ. державі прийняття цих елементів як основи громадян. єднання поєднують з визнанням права етніч. груп і спільнот, включаючи нац. меншини («іммігрант. етнічні групи»), на збереження їхньої культур. самобутності. Запропоновані визначення Д. н. та багатонаціональної зорієнтовані на ідеал. типи. Ці ідеал. типи утворюють два полюси в типології, між якими можна розташовувати держави, які перебувають ближче чи далі від одного з цих полюсів.

Оскільки навіть у становленні європ. націй етніч. та політ. чинники відігравали неоднакову роль, це призвело до двозначності слова «нація», що зумовлює

також двозначність вислову «Д. н.». Труднощі з проведенням чіткої межі між Д. н. і багатонаціональними пов'язані з тим, що існують відмінності у способах формування модер. держав та націй. В особливий спосіб відбувалося формування т. зв. іммігрант. націй Пн. та Пд. Америки. У багатьох афр. та деяких азіат. країнах у минулому не виникла етнічна нація (наявна лише племінна, етнічна, реліг. ідентичності), а кордони держав часто збігаються з межами колиш. колоніал. утворень. У таких державах досягнення політ. консолідації, яка б ґрунтувалася на ідеї етніч. серцевини, неможливе. Деякі зх. та укр. політологи поєднують з поняттям «Д. н.» ознаку етніч. однорідності, що робить його незастосовним до реальності. Якщо ознакою Д. н. має бути «високий рівень» етніч. однорідності, то постає питання, який саме відсоток нац. меншин має бути допустимим, щоб таку державу можна було називати національною: кількіс. показник є відносним навіть у європ. нац. державах.

Вирішал. ознакою для багатонац. держави є знаходження на її території компактно поселених етніч. спільнот, які вважають себе націями і розглядають територію проживання своєю істор. батьківщиною. Це надає гостроти самій проблемі, оскільки пов'язане з між-нар. визнанням права етніч. націй на створення незалеж. держав. Ознаки Д. н. легко виявити, розглядаючи набір тих елементів, які вважаються важливими як засоби об'єднання громадян у політ. націю. Відсоток нац. меншин, скажімо, в Естонії чи Латвії є досить високим, але якщо у формуванні політ. нації провідну роль відіграє не тільки визнання певних універсал. демократ. цінностей, а й певних елементів естон. та латвій. культур (мова, політ. символіка, деякі політико-правові традиції тощо), то естонці і латвійці обрали шлях формування своїх незалеж. держав як національних. За намаганням підважити поділ на нац. та багатонац. держави часто криються ідеол. мотиви. У Європі за тим стоять виправдані прагнення інтелектуалів звернути увагу на наявність певних етніч. груп, культури яких (зокрема мови) потребують захисту всередині сконсолідов. європ. націй. Для добре сконсолідов. європ. націй, які утвердили свою культурну ідентичність шляхом формування (і в багатьох випадках шляхом жорсткої асиміліціаніст. політики), така поправка на «багатокультурність» не загрожує нині їхній нац.-культур. ідентичності. Але що стосується пострад. незалеж. держав, то за твердженням, що ці держави є «багатонаціональними», часто стоїть намагання заблокувати їх спроби усунути наслідки зросійщення та утвердити власну нац.-культурну ідентичність. Ті, хто відкидає шлях творення політ. націй у пострад.

держав на основі етніч. серцевини, яку складають титул. нації, не можуть не визнавати, що у випадках, де ідея етніч. серцевини була незастосовною (напр., у Швейцарії), формування політ. нації ґрунтувалося на особливостях їхньої політ. історії. Необхідно зважати на те, що сучасні політ. інтеграц. процеси (незалежно від того, відбуваються вони в межах Європи чи на пострад. просторі) радикально ослаблюють роль політ. та правових чинників, здатних творити самобутню політ. націю. Універсалізація політ. і правових стандартів, поєднана з названими інтеграц. процесами та процесами глобалізації, збільшує кількість загроз, з якими зіштовхуються етнічні нації, культурна ідентичність яких підірвана внаслідок довготривалого перебування у складі рос. та комуніст. імперій. Розпад СРСР поставив етнічні нації перед завданням радикал. перетворень. Навіть у Європі самоутвердження націй, які здобули незалежність у 20 ст., наражалися на труднощі, пов'язані з доланням наслідків перебування у багатонац. державах (чехам та норвежцям довелося докласти знач. зусиль, щоб подолати наслідки культур., зокрема мовної, асиміляції).

Дискусії щодо становлення Д. н. в Україні виявляють наявність кількох позицій, залежно від того, що вважають основою громадян. консолідації або, інакше, укр. політ. нації. Якщо не брати до уваги позицію, що взагалі заперечує існування укр. етніч. нації (отже, і право українців на створення незалеж. держави), то серед ін. позицій найважливішими є дві: а) ідея укр. етніч. серцевини як основи громадян. консолідації; б) ідея створення політ. нації, яка не обов'язково повинна мати укр. культурні ознаки (радикал. версія багатокультурності). Друга позиція іноді набуває універсаліст. вигляду, коли вважають, що творення укр. політ. нації має здійснюватися на основі «універсал.» (зх.) політ. та правових ідей. При цьому, однак, не враховують, що універсал. ознаки не могли б стати джерелом виникнення навіть європ. політ. націй (оскільки й політ. нація повинна володіти певною культур. самобутністю). Тим часом сформованість укр. етніч. нації є найважливішою передумовою для вибору

європ. шляху становлення укр. політ. нації шляхом здійснення громадян. консолідації на основі ідеї укр. етніч. серцевини. Конституція України, визнавши укр. мову державною і обравши політ. символіку укр. походження, визначає саме цей шлях творення укр. політ. нації. Перспектива становлення сучас. Української Держави як Д. н. передусім залежить від утвердження самосвідомості етніч. українців, а також від підтримки відродження укр. культури нац. меншинами при взаєм. підтримці з боку етніч. українців та самої держави культур. відродження нац. меншин, зрусифікованих в СРСР. Однак навіть за цієї умови здійснення перспективи утвердження Української Держави як Д. н. наражається на серйозні перешкоди внутр. та геополіт. характеру: несприятлива демогр. ситуація, яка може призвести до серйоз. зменшення частки етніч. українців в Україні внаслідок низької народжуваності та еміграції, а також світ. процеси політ. інтеграції та глобалізації.

Рекомендована література

1. The Formation of National States in Western Europe. New Jersey, 1975;
2. W. Kymlicka. Liberalism, Community and Culture. Oxford, New York, 1989;
3. Українська державність у XX ст. 1996;
4. Себайн Г. Дж., Торсон Т. Л. Історія політичної думки. Ч. 3: Теорія нац. держави / Пер. з англ. 1997;
5. Консерватизм: Антологія. 1998;
6. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. 1999;
7. Шпорлюк Р. Імперія і нації. 2000;
8. Рябчук М. Від Малоросії до України: Парадокси запізнілого націєтворення. 2000;
9. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Пер. з англ. 2003;
10. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Істор. есеї. 2004;
11. Гнатюк О. Прощання з імперією. 2004;
12. Націоналізм: Антологія. 2006 (усі – Київ).

В. С. Лісовий

Бібліографічний опис:

Держава національна / В. С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-26114>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).